

Álom és értelem

– részlet –

Búcsú az utópiától

A hatvanas évek második felének válságban fogant költői termése Szilágyi Domokos ellentmondásokkal terhes értékpozíciójára vall. Az elvesztett, a hiányzó bizonyosság nyomában ott a minden egzisztenciális értékviszonylatot átszövő kétség, amely az antinómiák feszültségéből származik. Sem egyéni, sem nembeli értelemben nincs beteljesedés, mégis, minden jel szerint egy ilyen „nem létező” cél felé törekszünk személyes és történelmi távlatban egyaránt. Mi oldhatja fel ezt az ellentmondást? Ha nincs bizonyítható célszerűség a történelemben, ha a valóság korántsem ésszerű, mire való az emberi lényt jellemző és lankadatlanul előrevivő céltudatosság? És ez a feltartóztathatatlan törekvés a „jobbra”, ez a „láz” igazolhatja-e azt a sok – nem ritkán az ember boldogítása nevében elkövetett – embertelenséget, melyekkel terhes a történelem?

Az értelmes emberi lét mindig megújuló kísérletével szemben ott van az értelmetlen halál, a természet állandó megújulásával szemben az ember elkerülhetetlen végessége. És ennek ellenére mégsem szününk meg újra és újra ostromolni a lehetetlent, a beteljesedést: a véges életekre osztott történelem eme kudarcba fulladt ostromok sorozata,

de az emberi szellem nem tud belenyugodni vereségeibe. Miből táplálkozik és támad fel egyre a „láz”, ha semmilyen ésszerű támasza nincs, ha a „szégyentelen” történelemben újra és újra meg kell szégyenülnie?

Sok ilyen és ehhez hasonló paradoxon kihívását fogadja el a költő, és néz szembe olyan ellentmondásokkal, melyek racionálisan feloldhatatlanok. A remény ugyan enyhülést kínál, de ehhez is ellentmondásosan viszonyul a költő: hol elfogadja, hol elveti – remény és reménytelenség között hányódik. Az emberi lét mélységeinek és magasságainak, a történelem pozitív és negatív tanulságainak tragikus ellentmondásain megpróbál felülemelkedni az ironikus magatartás felülnézetével, amely az antinómiákat feloldatlanul hagyja, s a szembenálló pólusokat egymás ellenében kijátszva relativizálja.

De a tragikus feszültségek ironikus eljelentéktelenítése nem sikerül teljes mértékben. Az emberi összetartozás elemi erejének lelki-szellemi visszfénye, az éthosz sokkal erősebbnek bizonyul annál, semmint hogy a költő meg tudná tagadni a közösséget a tökéletlennek, bukdácsolónak látott emberiséggel. Az irónia mögött ott a törekvés: beépülni az emberiség jót és rosszat egyaránt tanulságul őrző közös emlékezetébe, részévé lenni „az élő, az örök életű lelkiismeretnek”.

Ám ez a mélyről feltörő azonosulási készség nem tudja föloldani a racionálisan felismert és ironikusan uralni próbált ellentmondásokat. Nem tudja enyhíteni az emberi minőség értékét is megkérdőjelező kétségeket. Sőt, a maga irracionális természetével az irónia ellenpólusaként külön feszültség forrása lesz, mert minden értelmet meghaladóan igenli azt, amit az irónia tagadni kíván. Az éthosz ugyanis hajlamos – az esendőségben, a bukásban, a bűnben a szenvedés lehetőségét is látva – fölmenteni azt, aki elbukik: az éthosz az irgalom alapja. A kételkedő, a „tisztá” elme azonban inkább a könyörtelen ítéletre hajlik, arra, hogy bármit teszünk, az időben irreverzibilis, tehát jóvátehetetlen. „Nincs irgalom, nincs irgalom – mondja a költő. – Megyünk – kísért a bánat:

örüljünk, mert állhatatlan. /Megyünk – kísér az öröm, az állhatatlan./ S észrevétlen lépdél nyomunkban, ami megmarad.”

De ha nincs irgalom, mi ad erőt bukásaink után a felálláshoz? Ha ennyi ellentmondás feszültsége terheli, mi a biztosítéka annak, hogy érdemes az amúgy is halálba futó emberi lét felelősségét hordozni? Ha tetteink nyoma ilyen visszavonhatatlanul rögzül az időben, ha jó és rossz egyaránt „mintha márványba vésve” megmarad, és ha az éthosz képtelen a korrekcióra, és folytonosan a mulasztás büntudatát cipeli, akkor mi az emberi minőség értékének záloga? Irgalom és könyörtelenség két véglete, éthosz és ráció kiélezett vitája ez, melyben a költő az ítélet végső fórumaként nem kíván máshoz apellálni, mint a „tudatos anyag”-ként felfogott emberi szellemhez.

Annál meglepőbb, hogy ezt a problematikát a keresztény eszmerendszer egyik központi fogalma, a megváltás motívumkörében tárgyiasítja. A *Búcsú a trópusoktól* hat költeménye közt nincs egy sem, amely ne tartalmazna a transzcendenciára utaló érték- és jelentésréteget: a megváltás, az ige, az áldozat és a kárhozat problémája, teológiai vonatkozásrendszere szövi át ezt a kötetet és az egyes darabok között szoros gondolati-motivikus-frazeloógiai összefüggéseket teremt.

Paradox, hogy mindez a tagadás tárgya ugyan, de szervesen beépül a költő egzisztenciális válságát kifejező versek szerkezetébe, egyfajta szellemi dráma nélkülözhetetlennek látszó elemeként. Elvileg természetszerű, hogy a tragikus antinómiák feszültségének feloldási lehetőségeként, a harmónia forrásaként merül fel az abszolútum mint végső cél és értelmet adó érték. Ha van Isten, akkor az embert sújtó könyörtelen ítéletnél, a történelmi büntudatnál hatalmasabb a megváltás békéltető ténye, akkor a tökéletlen, az önmagához is méltatlan ember irgalomra talál. De a költő ezt a lehetőséget csupán kihívásként fogadja el, amit rögtön tagadás tárgyává tesz: a kötet versei új és új formában ütköznek meg

József Attila Művelődési Központ
1052 Budapest, Rákóczi út 13-15.
Tel.: 06-1-461-1111
Fax: 06-1-461-1112
www.jozsef-attila.hu

az Abszolút ellenféllel, s ennek megfelelően újra meg újra ki-
élezi az emberi értékvilágot jellemző ellentmondásokat. Az
evilági és a transzcendens beteljesedés gondolatát egyaránt
kizárják, a céltudatos létezést minduntalan a végesség té-
nyével ellenpontozzák, az éthoszt és a reménységet a törté-
nelem kegyetlen tanulságaival szembesítik. A *Búcsú a trópu-
soktól* egészében egy antinómiákkal teli értékpozíciót közve-
tít, amelynek összetett esztétikai vetülete az egymással bir-
kózó tragikum és irónia.

A feloldást nem ismerő diszharmoniaiák fájdalmas éles-
sége és az ellentmondásokon olykor felülkerekedő ironikus
értékpozíció ingatagsága jellemzi ezeket a költeményeket,
amelyek önmagukban és egymáshoz való viszonyukban
egyaránt a szellem drámai küzdelméről tanúskodnak. A két
véglet valamelyest rezignált egyensúlyát az utolsó költemény
(*Ez a nyár*) teremti meg, s ez annak tulajdonítható, hogy a ki-
éleződő határhelyzetben – természetéhez híven teljesen
ésszerűtlenül – feltámad a reménység, melynek konkrét táv-
latot jelentő tartalma nincs ugyan, de nyitva áll a lappangó
lehetőségek, a beláthatatlan megoldás(ok) irányában.

A legellentmondásosabb, a legbonyolultabb értékszer-
kezet a *Haláltánc-szvit*ben ölt testet: az emberi minőség ke-
rül itt mérlegre ontológiai, történelemfilozófiai és metafizikus
viszonylatban, mindennemű pozitív válasz vigasza nélkül.
Mert nemcsak az Isten és megváltás tagadása ez a költe-
mény, hanem az emberi öntudat értékének kétségbe vonása
is. A megtagadott gondviselés és megváltás ellenében a köl-
tő nem állítja piederstálra az embert, nem választja a másik
végletet, az ateista humanizmus álláspontját sem. Az isteni
transzcendencia nélküli személyes létezés és a történelem
alanyát a „kétlábú tollatlan állat” minősítéssel illeti, és olyan
ironikus összfüggéseket teremt, amelyekben megkérdőjele-
ződnek az emberi méltóság, a személyes élet és az egyete-
mes történelem értékei. A megváltás és az örökkévalóság le-
hetőségeinek tagadásával elmélyíti azt a tragikumot, ami a
végességnek, az egyéni és történelmi létidő visszafordítha-

tatlanságának, az éthosz erőtlenségének és a jóvátehetetlen bűnöknek a velejárója.

A költemény egy aktuális újsághír ürügyén, egy buchenwaldi háborús bűnös kapcsán idézi fel az egyetemes történelmi tanulságokat, és lesújtó ítélete szerint az emberiség „élőhullaerdő”, „vértanúgyár” – a szabadulás távlatai nélkül. Az élet e költemény szerint „két nemlét közötti ütközet”, amelyben lehetetlen a célok teljes megvalósulása: befejezetlen és egyszeri kísérlet, az utódokra át nem hagyományozható érték, és nem követheti más, csak az örök halál. A történelem gyalázzal kikövezett út, a gyengék helyrehozhatatlan kudarcainak, bukásainak és az erőszak dicstelen győzelmeinek sorozata, ismétlődő bűnök története, melyekre nincs bocsánat.

A gazdag költői üzenet azonban csak a versszerkezetbe rejtett jelentésösszefüggések felvázolásával ragadható meg igazán. A vers kompozíciójának rétegzettségét egy mindent átfogó ellentét függvényében lehet csak átlátni, értelmezni: az egész költeményt átszövő megváltás-motívum és a szkeptikus történelemfilozófiai jelentésréteg szembenállása meghatározza az alapvető értékfeszültséget, amelynek minden egyéb alárendelődik. A megváltás-motívum fókuszában ott az *Ómagyar Mária-siralom* kereszt formájában szedett két sora. Ez egyúttal a költemény szerkezetének középpontja is. Ettől balra és jobbra meg-megszakítva idézi a *Példák könyvének* (1510) Jézusról szóló bizonyágtételét: „piros rózsát ha szednek pinkezd idejében / miként annak illatja es megvigasztalja / ígyen Urunk Jézusnak öt mély sebjét gondolván / keresztfán függesztvén / vigasztalja szívünket / oltalmazza lelkönket / örek kárhozattól.”

Ehhez az üdvtörténeti fordulatot idéző, önmagában pozitív értékű motivikus maghoz azonban több, egymással ellentétes előjelű másik idézet kapcsolódik: a szabadulásért könyörgő 144. zsoltár kiemelten keretbe szedett versét – „Ragadj, és ments meg engem az idegenfiak kezéből...” – , amely Isten hatalmához folyamodik, olyan idézetekkel ellen-

pontozza, amelyek a szabadulás reális lehetőségét tagadják. Ilyen az evilági hatalom, az alávetettség, az erőszak súlyát érzékeltető esküszöveg, amely a kereszténység elveivel ellentétes diszkriminációra vall, és ilyen a 126. zsoltár hálaadó sorainak – „és akkor megtelt a száánk nevetéssel...” – félbeszakítása, ami a történelem egy újabb áldozatának ikonikus jelzéséül szolgál. Ebben a motivikus környezetben, a vers zárórészében felerősödik Jézus egyik utolsó mondatának negatív értékhangsúlya („Uram, uram, mért hagytál el engem”), ami az Isten hatalmát, a megváltás értékét cáfolni látzó történelem tényeinek súlyát erősíti, az áldozat értelmetlenségének érzését nyomatékosítja.

A költemény ontológiai-történelemfilozófiai jelentésrétegében (az előbbieknél megfelelően) az ember Isten képmásának ellentétéként, az értelmes lét és a teljesség lehetőségétől megfosztva, halálra és örök békétlenségre kárhozattva jelenik meg. A „kétlábú tollatlan állat” és a törékeny, ritka szellem (a példák: Csokonai, Bartók, Newton, Mozart) az értektelen és az értékes, a hóhér és az áldozat sorsa ugyanaz: Isten megengedi nem csupán a különböző értékeket egyformán eltíró halált, de a bűnt is, az embertelenséget, az igazak vereségét. Ezt a gondolatot a költői blaszfémia („ó nagy kerek kék ég élő Istennek laka ó élő Isten kinek a Föld a kalapja”) és a koncentrációs táborok teremtőjeként felfogott gunyoros Isten-kép érzékelteti: „s a hetedik napon megnyugovék megvált már a szögesdrót meg az őrtornyok meg a barakkok et omnia quae in eis sunt”.

Ez a negatív történelmi tanulságokra hivatkozó radikális istentagadás az alapja a megváltás, a bocsánat, az örök élet tagadásának, annak a lázadó indulatnak, amellyel az átkot, a kárhozattot, a poklot jelöli meg az ember osztályrészeként. A kétszer ismétlődő Csokonai-idézet („Mellém csontboltján irgalmatlan sarkával rugdos két halál”) és a „Jobbik felem a föld alá került” sor a test halála mellett a lélekre váró örök halált is elővetíti: így cáfolja az örök kárhozattól oltalmazó krisztusi áldozat értelmét. Ebben a jelentésösszefüggésben a vers egészen átvonuló türelem-motívum is értelmet nyer: a

kereszténység által meghirdetett, de mindig hiányként átélt érték ez, amelynél folytonosan erősebbnek bizonyul „az igazság” olykor állati indulatként feltörő „ingere”, az emberiséget megosztó békétlenség, amelyet Krisztus egyetemes békéltető áldozata sem tudott megszüntetni.

Noha lemond a versszerűség minden hagyományos kellékéről és szerkezeti elvről teszi a hangos beszéddel visszaadhatatlan szövegvágási technikát és a különböző grafikai formák jelentésszűrő, paradigmateremtő változtatását, a *Haláltánc-szvit* mégis a költészet magasiskolája. Más műfajban megvalósíthatatlan sűrítettséggel, drámaisággal, összetett esztétikai hatást keltve görgeti az emberi egzisztencia legsúlyosabb problémáit. Az adott kötet szerkezetében pedig olyan nyitány szerepét tölti be, amely előrevetíti a többi költemény tematikus skáláját, a lehetséges további kérdéseket és a könnyű „megoldást”, az önáltatás alternatíváját kizáró alapmagatartást.

A *próféta* című költemény a szerves folytatás jeleként az előzményre utalva kezdődik: „Pedig én tudtam a szót, az ígét!” Ez az Ige minden lehetséges jelentést magában hordoz, ami az előbbi vers összefüggéseiből származik: a megtestesült ígét, a teremtő és megváltó tett-értékű szót, ami birtokosa és annak közössége számára egyaránt az üdvösséget, az életet ígéri, a szent meggyőződés tárgyát, ami nem feltétlenül isteni eredetű, hiszen „az eszme” – amint a *Haláltánc-szvit* Shakespeare-től vett idézetével állítja – „az Isten-től való is csupa kétség / S az ige ellenébe új ígét vet.” A lényeg: az igeértékű szónak és hotrdozójának szoros, végzetes összetartozása, a képviselő hitele és felelőssége, ami együtt jár a kimondás idejének elrendeltségével, az elmulaszthatatlan alkalom, a „kairosz” pillanatának megragadásával, az elhívás, a küldetés prófétai öntudatával.

A költemény az elhivatottságnak és a szerepfeladásnak, a kairosz parancsának és a mulasztás büntudatának mély drámai ellentétét bontja ki. A hiteles szerepvállalást lehetlenné tevő belső és külső tényezők hatalmának súlyát érzé-

keltetve a modern próféta groteszk sorsképletét alkotja meg. Tragikum és öngúny, pátosz és ironia keveredik a szerepillúziókat romboló, a próféta-ságot parodizáló vers esztétikai értékszerkezetében. A költő kegyetlen ítélete egyaránt érinti a történelem hétköznapijaiban sodródó, a nem-autentikus emberi léttel megalkuvó, hivatását feladó prófétát és a megváltásra méltatlan, szabadságáról önként lemondó emberiséget.

Az első szerkezeti egységben a költemény az Ige irracionális jellegét, a tudás bizonyosságát, szabadító hatalmát és az elhivatottság mély öntudatát érzékelteti. A titokzatos eredetű tudást revelációszerűen átélő próféta azt az értéket, üzenetet birtokolja, ami a vidámság, a remény, a hit, a szerelem, a jóság végső forrása, és az üzenet kimondásának felelősségét a bibliai elődök „csontjaiba rekesztett tűzéhez” (Jeremiás) hasonló érzéssel hordozza. Mert ha elmulasztja az Ige kimondását, a szabadító hatalom közvetítője ugyanazon hatalom áldozatává válik – sugallja a költemény a rádiumröggre utaló hasonlattal. „Őriztem az Igét s az Ige bennem a halált” – íme, a hivatás tétje.

A következő szerkezeti egység a próféta és a világ konfliktushelyzetének példázata, amelyben bekövetkezik a szabadító, a megváltó szó kimondásának alkalmá és annak elmulasztása. A külső konfliktust és a belső feszültséget egyaránt ironikus nézőpontból, a vulgáris párbeszéd és a bibliikumot profanizáló stílus eszközeivel, már-már szatirikusan fejezi ki. A mulasztás, az első kompromisszum visszafordíthatatlan folyamatot indít el: a szereptudat erőtlenedését, a meghatározó létfeltételek, a determináltság elfogadását, a kényelmes konszenzus kialakulását, amelyben a próféta és a világ egymáshoz „szelídülve” kölcsönösen feladja a megváltás és a megváltatás igényét.

A mindennapi álértékek, élet-pótlékok engedelmes elfogadása közben, a megváltás értékének groteszk devalválódási folyamatában – az utolsó szerkezeti egység ennek a parabolája – szükségszerű a meghasonlás, s végül a szaba-

dító Ige teljes elfeledése. „Az Igét – az Igét elfeledtem. És most már nincs bocsánat.”

A *próféta*: kegyetlen leszámolás nemcsak korábbi illúzióival, hanem egyáltalán a prófétikus szubjektum modern társadalombeli szerepével. A *láz enciklopédiájának* hasonló szerepdilemmáihoz viszonyítva itt mélyebbre megy, mert az értékek relativizálódását a szent és profán rendkívül kiélezett ütköztetésében, radikálisabban fogalmazza meg.

Az Isten és a megváltó Ige hatalmának tagadásától, A *prófétában* kifejeződő elidegenedéstől egyenes út vezet a Rossz princípiumával kihívóan azonosuló költői szerephez; a *Kényszerleszállás* című költemény bukott angyalának „ördögi” nézőpontjából a kereszténység álértékként felfogott eszményét nem csupán tagadja, hanem az ellenkezőjét állítja imperatívusként: „énnekem, aki bukórepülésben, íves sivalkodással, a biztonság kínzóan-vakmerő erejével zuhantam ide, / énnekem ne mondjátok, hogy «szeresd felebarátodat, mint tenmagadat», / csak ennyit mondjatok: / «szeresd felebarátodat hasba löni, mint tenmagadat; szeresd felebarátodat gázkamrába küldeni, mint tenmagadat; szeresd felebarátodat villamosszékbe ültetni, mint tenmagadat; szeresd felebarátodat arcul köpni, mint tenmagadat; szeresd felebarátodra atombombát dobni, mint tenmagadra; szeress felebarátod húsán hízni, mint tenmagadén» –: / csak ennyit mondjatok, és akkor, bizony mondom, hiszek néktek...”

A költemény alapvető feszültsége a frazeológiában (szövegszinten) kifejeződő értékelés és a szöveg mögötti nézőpont ironikus ellentétéből származik. A groteszk szerepjáték mögött az értékhiány mély átélésének tragikuma rejtőzik: „Kecsesen megemelem a koponyatetőm, nézzétek ezt a kopasz agyvelőt, hogy megkérgesedett, pedig még csak pár millió éves, s hogy elkérgesedett! mennyi mindent kibírt, ami – nem vele történt! Tudjátok-e, hogy e pár-millió év alatt hányszor fordult elő, hogy minden becsületes embernek meg kellett volna örülnie!”

A humánum értékét kétségbe vonó megrendültség indokolja, hogy nem csupán az ártatlanság giccsessé silányított mítoszát karikírozza (az édeskés-groteszk angyalka-motívummal), nemcsak a tudomány „vívmányait” teszi nevetségessé egy szürrealisztikus halandzsában, hanem – a vízirígó példázatában – az öntudatlan állati létet is az értelmes emberi lét fölé helyezi, s végül a bukott angyalok birodalmának ideálját kínálja fel: „Tudjátok, ha én ember volnék, ember, aki arra kényszerült, hogy a világtörténelem leghosszabb századában éljen (leghosszabb, pedig még háromnegyede se telt el), ha ember volnék, mondom, szereznék egy talajgyalut, hogy kényelmes leszálló-pályát készítsen eljövendő kényszerleszállóknak.” Ennek a játékosságában is végletesen negatív utópiának az érvényét azonban fel-függeszti az utolsó sor transzcendenciára utaló kérdésével: „Meg aztán ki tudja milyen magasra jut el egy-egy gyaluforgács?”

A *Kényszerleszállásban* kifejeződő szkeptikus-ironikus szemlélet, amely az emberi létfokozat értékét egészében teszi kritika tárgyává, olyan küszöb, amelyről logikus az átlépés a személyes lét értelmével történő számvetésbe: a *Napforduló* című költemény fausti motivikus keretében az eltörölt szerződés pontjai a leglényegesebb egyéni életértékek körének felelnek meg. Egészség, ifjúság, hit, remény, halhatatlanság – egyszerűen a boldogság ígéretét utasítja el mefisztói démonával pörölve, de az „egyezség” felbontásával nem kéri vissza a lelkét sem, csupán a fáradság, az öregség, a halál jogát követeli.

Meggondolkoztató ebben a költeményben az az ambivalencia, ami a *Szép új világ* (Huxley) egyik szövegrészével való – szándékolt avagy véletlen? – motivikus egyezésből származik. A Vadember és az ellenőr párbeszédének megfelelő része a regényben így hangzik:

„– De én nem akarok kényelmet. Én Istent akarom, és költészetet akarok, én igazi veszélyt akarok, én szabadságot akarok, én jószágot akarok, én bünt akarok.

– Valójában ön azt követeli, hogy joga legyen a boldogtalansághoz – mondta Mustapha Mond.

– Rendszerben van hát – szólt a Vadember kihívóan –, követelem a jogot ahhoz, hogy boldogtalan lehessenek.

– Nem is említve annak jogát, hogy megöregedjék, csúf és impotens legyen; jogot a szifiliszhez és a rákhoz, jogot az állandó félelemben való éléshez, hogy vajon mi lesz holnap; jogot ahhoz, hogy tífuszt kapjon, jogot, hogy mindefféle elmondhatatlan kínok gyötörjék. – Hosszú csend támadt.

– Mindezt követelem – mondta végül a Vadember.”

Ez a regényrészlet válik a parafrázis alapjává a *Napfordulóban*, legfeltűnőbbben a befejező sorokban: „Én csak egy utolsót üvöltök, / s követelem a fáradság jogát! / Követelem, mert végre / pihenni akarok! / Az aggság jogát is követelem, / a feledését, bölcsességét; / azt is, hogy ne érdekeljenek a nők, / hogy legyek impotens, / követelem a nyugalom jogát, / a megnyugvását; azt, hogy beletörődjem / abba, amibe (nem hogy nem lehet, de) / szerződésünk nem enged; / a halál jogát, igen, a Halálét / követelem, Mester! Mindent követelek, / amitől elestem ezzel az / átkozott szerződéssel!”

Csakhogy e motivikus egyezés mellett feltűnő a lényeges különbség. Huxley „új világában”, melynek társadalmát a racionálisan megtervezett történelem, a kollektív boldogság eszménye jegyében kiiktatja a szabadságot, a Vadember pontosan ezt – a szabadságát – kívánja visszaszerezni – akár a boldogtalansága árán is. Szilágyi Domokos *Napforduló*jának alanya azonban lemond a lelkéről is (itt van, Mester, az úgynevezett lelkem, / viheti rögtön), s ezt nem lehet másképp értelmezni, mint hogy a szabadságát sem kéri vissza: csupán aggságra, nyugalomra, halálra vágyik. Ez a hiányzó – a regényben viszont a leglényegesebb – elem ideologikus jelentéstartalmat adhatna a könténynek, így azonban a vers csupán személyes kiábrándulásként, lesz-

molásként hat mindabból és mindazzal, ami egyébként az öntudatos szellem létének tartalmát és célt szokott nyújtani: a hitből, a küzdelemből, a „lázból”, következőképpen a szabadságból is.

Az *ős Kaján*-beli számvetéshez hasonlatos leltár korántsem ünnepestes, komor, nem a harcot megelégtelő ember fáradt rezignációjának tónusa jellemzi, hanem beatesen hetyke, durva cinizmus. Nemigen olvashattunk még versben ennyire depoetizáló, vulgáris, argóizű szövegeket, mint ezek a részletek: „Cinikus vagyok? No, ne mondja. Hogy oda ne rohanjak.”; „Ne szóljon közbe, Mester. Nem akartam beszélni, / maga kényszerített, hát fogja be a száját, hallgasson végig”; „különben istenfia is / emberfia volt, csak törvénytelen – / kuss, drága Mester: az utolsó szó jogán / rosszmájú is lehetek – / aminthogy vagyok is”.

A költő a *Napforduló*-ban kerül a legtávolabb Istentől, a lélek halálának, az abszolút halálnak a vágya hatja át, a tagadás és a blaszfémia után most úgyszólván a pokolra száll – ez a szellemi dráma mélypontja a *Búcsú a trópusoktól* című kötetben.

A költői értékpozíció azonban nem tűr meg semmilyen abszolútumot, mindent relativizáló kételyét még a halál sem kerülheti el. A *Hogyan írjunk verset* a következőes kételkedés egy újabb állomása: „eddig legalább tudott egy abszolútumot a halált mely egy vala és oszthatatlan azám az egyedüli abszolút kategória (...) de most már van klinikai halál biológiai halál (az erkölcsről nem is szólva) ember legyen a talpán képzett hullajelölt aki választani tud jószagú isten ide is betört az osztályozás éspedig görög-latin szavakkal...”

Nem véletlen, hogy a közérthetőség intézményesített elvárásait kegyetlenül karikírozó, kihívó ars poeticát pontosan ez a vers fogalmazza meg, hiszen a költő egzisztenciális mélységű kételyei nem tűrhetik az egyértelműséget előíró irodalomkritikai normákat sem: „az abszolútum szertefoszlott uraim és tőlem mégis azt követelik hogy állítsam zöld a zöld”.

Ez a költemény a maga groteszk-parodisztikus eszközeivel, a tipográfiai képet is az irónia szolgálatába állító formájában nagyon igényes összegezése a költő radikális ontológiai is ismeretelméleti kételyeinek, minden dogmától, paragrafustól irtózó álláspontjának.

A gondolati és formai szempontból egyaránt „eretnek” vers azonban nemcsak a minden abszolútumot tagadó kétely kifejezője, nem csupán a szellem szabadságára apelláló lázadás, hanem a semmilyen bizonyosságot nem ismerő, el nem ismerő egzisztencia tragikus diszharmóniája is benne foglaltatik. Mert ha a kétely az egyetlen bizonyosság, ha csak az a bizonyosság, hogy „nincs abszolútum”, ez az életnek értelmet nem adhat. Ennek a kételynek a konzekvenciái életellenesek. És ebben a határhelyzetben következik be a kétségbeesés, amely vagy a halálnak vagy valamiféle hitnek a küszöbe.

A végletekig vitt tagadás után, a szenvedés mélységeiből újra Istenhez kiált, ezúttal Walt Whitman versének, a *Kolumbusz imájának* szavaival: „ó uram / nincs pihenésem ó uram nincs étkem álmom italom”, majd utat enged a fájdalom panaszának: „vérem koleszterin-szintje nőttön nő gyomrom túlterhelték elméletek csontjaimból dekalcinálódik a remény / éjjel fölriadok arra hogy ez milyen szép milyen borzasztó ez és keresem a szavakat rá – / keresem keresem gyötrődöm elaludni nem lehet mert szóban kimondva tán mégis megfoghatóbb a megfoghatatlan / bár engem ez sem vigasztal de hátha vigasztal másokat / jaj ha tudnátok mennyi szenvedést tudtok okozni akaratlanul is – hát még akaratlanul / jaj ha tudnátok mi hal meg bennem oktan észrevétlen fájások miatt / és jaj nem bírom abbahagyni jaj abbahagyni nem bírom jaj / hiszek az átmenetben hiszek az átmenetben tudjátok, merre hova ugye remélem / jaj röhögni akartam egy jót és látjátok ez lett belőle.”

Ez a hit nagyon is ambivalens, ingatag, átmeneti, nem a megnyugváshoz, csupán az életben maradáshoz elegendő. Egyetlen pozitív érték teszi értelmessé a „két nemlét közötti

ütközetet”, a költői feladatvállalás, mely *A láz enciklopédiájá-*nak ars poeticájára emlékeztet: a lét tájait járva „lefordítani” szépséggé, „amit érdemes”, a tökéletlen, ám lehetőségeiben határtalan emberi humánusot. Az emberi közösséghez forduló közvetlen megszólítás, ami egyébként költőnkél oly szemérmesen ritka, az összetartozás erejét érző éthosz személyes megnyilatkozása: „hihetem, hogy belőletek *lefordítottam* amit érdemes / és csak úgy érdemes ha mindent (...) a többi a ti dolgotok – énutánam / aki – minden osztályozás minden bizonytalanság ellenére – / aki belétek haltam.”

Az összetartozásnak ez a bevallott vállalása, a közösség iránti felelősség érzése tehát egyfajta személyes áldozatkészség kinyilvánításához vezet el, ami – most már teljesen evilági szinten – újra aktualizálja a megváltás problémáját. Nem véletlen, hogy a kötetzáró versben – *Ez a nyár* – a motívum ismét megjelenik, mint egyfajta messianisztikus költői szerepvállalás, amelynek életértelmű tétje: megtestesíteni és átörökíteni az igeértékű üzenetet, megváltó, áldozatos tetté változtatni magát a költői szót. Ha semmi más bizonyossága nincs a személyes létnek, akkor ezzel a – vitális értéké, eledellé átlényegített – költészettel adni értelmet az életnek: „anyag és eszme közt a félúton / belém álmodta magát a szívárvány – / eső után – – – goluta előtt / tavasz és ősz között a félúton / tovább álmodja magát az ige: / a nyár látható felületeire / ez az én felelősségem amely / meg / tör / etett / tinéktek.”

A való és a kellő, a valóságos és az eszményi, a véges és a végtelen közötti feszültségben – „anyag és eszme közt a félúton” – a költői szó, az „ige” a beláthatatlan emberi lehetőségek teljességét sűríti magába, mint a fény a szívárvánnyá bontható színeket: a költő ennek a fénynek, ennek az üzenetnek a megtörtetésre kész, áldozatos hordozója. Ő az, aki a láthatatlant, az eszményt jelképező „nyár” és a valóságos, a mindig tökéletes nyár között, az örökkévaló és az éppen aktuális „itt és most” között közvetít: „Van valahol egy próba-nyár, / fogantatás – koncepció! – / tükörmagunk tükörnyara – / anyag és eszme közt a félúton.” A „büntetett

előéletű” emberiség számára ő a „tükör által homályosan látott” teljesség evilági hírnöke: „a múlt s jövő közt félig-át-eresztő / tükörből lessük, hogy mit kell teremnünk” – szól a Pál levelére utaló parafrázis, megerősítve abban, hogy ama „nyár” az emberi minőség lényege, a „szép halál”, azaz értelmes élet, feltétele.

Az igeértékű szó a költő szerint ennek a teljességnek a foglalata, ezt kell szolgálnia, s a mércét nem adhatja alább: „mert minden szín egy szóba fér / ne kísértsd a vadont hazárdul / kerte, / virágom / otthonod / ismerd / fogadd / szeresd hazádul.” Ennek az imperatívusznak a jegyében „búcsúzik a trópusoktól”, a szóképek és szójátékok pazar bőséggel megidézett dzsungelétől, a „szép” szavak vak mámorától. hogy annál meztelenebbül ragyogjon a „nyár”, az eszményi lényeg, amibe minden értéket, emberi vágyat és reményt belesűrit a költemény.

Az egyéni lét és az emberiség, a szűkebb haza és Európa harmóniájának minden vágya, ezerkilencszázhatvannyolc nyarának minden forrósága és ígérete benne foglaltatik ebben a versben, megalapozva egy messianisztikus szerepfelfogásból, rezignáltságában is feltámadt reményből, várakozásból összetevődő új értékpozíciót.

A *Búcsú a trópusoktól* egészében és egyes darabjaiban is egy mély válság végletei közt vívódó szellem nagy igényű, rendkívüli jelentőségű vállalkozása. Annak a folyamatnak a kiteljesedése, amelynek során a költő a személyesen átélt illúzióvesztéstől eljutott az egyetemes létparadoxonokkal történő szembenézésig. A hat költeményben kifejeződő személyes dráma egyszersmind a 20. századi ember tragédiája, nagy elődeihez méltó, és ugyanakkor minden ízében korszerű.

A drámai összhatás abból ered, hogy az egyes költemények lényegében ugyanazon problémára, a létparadoxonok lehetséges feloldására adott különböző előjelű válaszok, a megváltás kérdését más-másféleképpen felvető és megítélő nézőpontok kifejezői. A költő arra készletti versről versre

haladó olvasóját, hogy behelyezkedjék abba a pozícióba, melyből saját személyes sorsának és az emberi történelemnek más-más vetületét kénytelen átélni és szemlélni – szubjektív élettörténetének mélységei és magasságai és felelősségtudatának tágassága szerint. Úgy vezeti, hogy megszenvedje a feloldozás, a katarzis nélküli létezés poklát, arra kényszeríti, hogy hite szerint állja vagy ne állja ezt a kegyetlen próbát, de nyugtot nem hagy neki. Az egyes költeményeken belüli nézőpont-megosztás, mely különösen a *Haláltánc-szvit*, a *Hogyan írjunk verset* és *Ez a nyár* szerkezetében kiélezett, fokozottabban igényli a síkváltásra való készségünket: az olvasónak minduntalan más-más értékelési szögből kell látnia, úgy kell tudnia behelyezkedni egy-egy nézőpontba, hogy ugyanakkor le kell mondania az egyértelmű azonosulás lehetőségéről.

A polivalens értékpozíciót újraalkotni kényszerülő olvasóra a teljes szabadság terhe nehezuil: keresse meg ő, ha tudja, a paradoxonokat áthidaló, az ellentéteket feloldó, a feloldozó eszmei szintézist; alkosson, ha tud, ebben a diszharmonikus, robbanásig feszült emberi világban szilárd alapot nyújtó harmonikus világképet.

Kihívó ez a versek szerkezetébe rejtett intellektuális és erkölcsi imperatívusz, mint ahogy kihívó az embertelenség, a válogatott erőszak pokoli színiskálája, melyet élénk tart, hogy a szellem, az éthosz, a kultúra, a költészet és minden igazán méltónak tartott emberi érték törekénységét átérezzük, és átéljük vele együtt a költői létforma minden huszadik századi dilemmáját. A történelem értéktipró hatalmaival szemben felsorakoztatja a megidézett kulturális hagyomány, a jeles elődök könnyű fegyvereit, azt a történelem fölötti szellemi közösséget, melyet nem vár és nem parancs, csupán a sebezhető éthosz öntudata fog össze, mint a gerillák olykor gyermekdednek látszó megszállóit.

A költészet pozícióvesztése, a szó értékének válsága itt egy alapvetően prófétikus alkatot kényszerít ironikus álláspontra: a szellem, a kultúra, a szó, az igazság ígézetében élő

személyiségnek kell itt a fonákjáról látnia és láttatnia az értékvilágot, ha hű akar maradni az igazság igáját vállaló önmagához.

A *Búcsú a trópusoktól* sajátos poétikája több, mint a stilisztikai-retorikai normákat, a lírai hagyomány egészét elvető tisztán mesterségbeli forradalom: a festett szavakat igévé vetkőztető indulat ez, arinak a magnak a keresése, amelyben a szó hitele a tett hitelével egyenlő. A „porcelán szinez-téziák”, „védtelen szimbólumok”, „lepkehalk rímek”, „langyos hasonlatok” jelzője a gyengeséget, törékenységet minősíti, a költőnek nemcsak a poétikai hagyománnyal, hanem általában a költői szó elégtelenségével szembeni türelmetlenségét fejezi ki.

A kötet szókincsrétegeinek skálája ezért tágul oly szélesre, az argószínezetű vulgáristól az emelkedett biblikus hangnemig, és ezért feszegeti a versszerűség határait a gyakran teljességgel prózai kifejezésmód (*A próféta, Napforduló*) vagy az értekező-magyarázó szövegtípus irányában (*Hogyan írjunk verset*). A fájdalom dadogásaitól a feszes szentenciáig, a dühöcstlen szürrealisztikus képtenyészettől a hangzáspárhuzamra alapozott szójátékokig végigjárja a nyelv összes poétikai lehetőségeit, hogy a létezés mélységei és magasságai közt felajzott idegzetként fel tudja fogni és közvetíteni a teljesség impulzusait.

Kolozsvár

Cs. Gyimesi Éva